

Отримано: 10 березня 2018 р.

Прорецензовано: 13 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: gkuzenko@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/1-232-235

Кузенко Г. М. Інформативно-семіотичний процес перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 232–235.

УДК: 81'25: 81'366.5

Кузенко Галина Миколаївна,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв

ІНФОРМАТИВНО-СЕМІОТИЧНИЙ ПРОЦЕС ПЕРЕКЛАДУ

Стаття присвячена розгляду семіотичних знаків, їх значенню у творчій природі перекладацького семіозису. Переклад як акт семіозису генерує у свідомості рецептора за допомогою знаків мови перекладу смислові інваріанти, адекватний смисл, втілений автором у послідовності знаків мови оригіналу, що утворюють вихідний текст.

Ключові слова: знак, семіотика, первинний / вторинний семіозис.

Кузенко Галина Николаевна,

Черноморский национальный университет имени Петра Могилы, г. Николаев

ИНФОРМАТИВНО-СЕМІОТИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС ПЕРЕВОДА

Статья посвящена рассмотрению семиотических знаков, их значению в творческой природе переводческого семиозиса. Перевод как акт семиозиса генерирует в сознании рецептора с помощью знаков языка перевода смысловые инварианты, адекватный смысл, воплощенный автором в последовательности знаков языка оригинала, образующих исходный текст.

Ключевые слова: знак, семиотика, первичный / вторичный семиозис.

Halyna Kuzenko,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv

INFORMATIVE-SEMIOTIC PROCESS OF TRANSLATION

The article is devoted to the consideration of semiotic signs, their significance in the creative nature of the translation semiosis. Translation as an act of semiosis generalizes in a receptor's consciousness using symbols of the target language semantic invariants, an adequate meaning, embodied by the author in a sequence of characters of the original language which form the source text.

The translation semiosis is a complex and structured multidimensional process, which includes:

– *creation of a speech statement «in the form of a bilinear semantic sign», «directed to the generation and translation of the listener (or rather, to activation in the minds of the listener) teleologically central to the communicative process of the essence of meaning.»*

– *the secondary semiosis is associated with the onset of semiotic processes in the mind of an interpreter. Interestingly, the semiotic activity of the author of the message and the interpreter is fundamentally different in at least two aspects: motivation and stage.*

– *The third stage of the semiosis for an interpreter is the construction of the expression in the language of translation, taking into account the specifics of the new receptor. From a semiotic point of view, the task of an interpreter is to formalize / denote the meaning of it in the form of a bilateral sign.*

– *The fourth level of semiosis involves a translation receptor. The reconstructed (transcoded) by means of the semiotic activity of the translator the meaning of the statement is actualized in the consciousness of the receptor, which, in turn, begins its own semiosis.*

Key words: sign, semiotics, primary / secondary semiosis..

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Поведінка людини, умови її інтелектуального й соціального життя, сімейні і родинні стосунки, зв'язки у сфері виробництва та обміну свідчать про використання відразу декількох систем знаків. Насамперед знаки мовлення, якими людина оволодіває на початку свідомого життя; знаки мови, писемності; знаки «ввічливості», «вдячності», спілкування в усіх її різновидах і ієрархічних зв'язках; знаки, що регулюють рух транспортних засобів; «зовнішні» знаки, що показують суспільний статус людини (чоловік, жінка, військовий, моряк тощо); «грошові» знаки – індикатори і показники економічного життя; знаки культові, обрядові, релігійні; знаки мистецтва у всіх їх різновидах (музика, театр, образотворче мистецтво та ін.). Якщо навіть обмежитись емпіричним переліком, стає зрозумілим, що все наше життя пов'язане з різноманітними мережами знаків і ми зумовлені ними в такій мірі, що неможливо було б відмінити жодної з них без того, щоб не поставити під загрозу рівновагу суспільства і окремої людини. Знаки породжуються і поширюються завдяки внутрішній необхідності, що, як видно, відповідає вимогам нашої інтелектуально-психічної організації.

Є всі підстави стверджувати, що наукові класифікації знаків (і знакових систем) продовжують становити предмет самостійних досліджень великої теоретичної та практичної цінності.

З викладеного випливає, що актуальність статті викликана зростанням інтересу перекладознавчої науки до знаків (вербальних / невербальних), їх семіотичного розуміння у творчій природі перекладацького семіозису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток перекладознавства у даній галузі став можливим завдяки студіям та практичним розробкам зарубіжних й вітчизняних перекладознавців. До них належить, зокрема, вивчення лінгвістичної семіотики зосередженої на природній мові, як найважливішій зі знакових систем, що виступає їх еталоном. Основні проблеми лінгвосеміотики висвітлені в працях видатних вчених, таких як Е. Бенвеніст, Л. Сльмелев, А. Волков, Г. Глотова, Є. Найда, Ч. Моріс, Ч. Пірс, Ф. де Сосюр, Ю. Степанов та ін.

Наративна семіотика вивчає художні, а також юридичні, публіцистичні, релігійні тексти, витвори мистецтва, живопису, кіно, архітектури, розглядаючи їх за аналогією з дослідженнями мови. Основні положення наративної семіотики викладено у роботах У. Еко, І. Іванова, С. Гринева, Р. Барта, Ю. Кристевої, Ю. Лотмана, О. Ребрія та ін.

Мета статті полягає у визначенні семіотичного розуміння природи перекладу як творчої діяльності перекладача, розгляді етапів перекладацького семіозису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повне розуміння процесу перекладу, як зазначав С. Найда, можна знайти в семіотиці, дисципліні, яка розглядає всі системи знаків, які використовує людство. Великою перевагою семіотики перед іншими підходами до міжмовної комунікації є те, що вона має справу з усіма видами знаків і кодів, особливо з мовою як найбільш складною з усіх знакових систем, що використовуються людиною. Жоден цілісний підхід до перекладу не виключає семіотику як фундаментальну дисципліну в кодуванні й декодуванні знаків [12].

Семіотичний підхід дозволяє віднести до мови різні системи знаків, підкреслити первинність природної мови як основи комунікації і співпраці всіх інших мов, що кодифікують позначуване (А. Шафф), виявити залежність всіх штучних знакових систем від природної мови (Н. Мулуд).

Природні мови – це мови, що історично склалися у суспільстві: звукові (усне мовлення), потім графічні (письмо) знакові системи. Штучні мови – допоміжні знакові системи, створені спеціально на базі природних мов для точної передачі наукової та іншої інформації (наприклад: мова формальної логіки, математична мова, мови програмування, інформаційно-пошукові мови бібліографічних описів та ін.). Вони конструюються не власними засобами, а, як правило, природною мовою або раніше створеними штучними (формалізованими) мовами. Крім того, існують мови, засновані на системах образних знаків (мова музики, мова танцю, мова міміки і жестів тощо).

Природна мова має особливий статус серед інших знакових систем. Засновник і глава копенгагенської школи структурної лінгвістики Луї Ельмслев, бачив унікальність мови в тому, що «практично мова є семіотика, в яку можуть бути переведені всі інші семіотики – як всі інші мови, так і всі інші мислимі семіотичні структури» [2, с. 71]. Мова постає як складна багаторівнева система, що включає в себе безліч взаємопов'язаних і взаємообумовлених дискретних елементів. П. Копнін дає визначення мові як «формі існування знань у вигляді системи знаків» [3, с. 38]. Це визначення мови можна віднести до всіх знакових систем, якщо включити поряд зі знаками, що фіксують знання, ще й засоби, що виражають емоції.

Під знаком (у широкому смислі) розуміємо матеріальний об'єкт (явище, властивість, дію тощо), що піддається чуттєвому сприйманню, як правило, відрізняється від об'єкта, ним позначеного, і слугує в пізнанні та спілкуванні людей як представник, що інформаційно заступає деякий предмет (або сукупність, властивості або відношення предметів) і використовується з метою надбання, зберігання, перетворення та передачі повідомлення чи його компонентів. Значення знака (екстенціонал) – предмет, що представляється (репрезентується) даним знаком. Сенс знака (інтенціонал) – інформація, що репрезентується у предметі, яку містить сам знак або яка зв'язується з цим знаком у процесі спілкування або пізнання [1, с. 167].

Найбільш важливою і характерною ознакою знака є його функція інформаційного заміщення об'єкта, що цей знак репрезентує. Об'єкти, що заміщуються знаком у подібних випадках, називаються денотатами. Знак, у власному розумінні цього слова, не містить якоїсь нової інформації про об'єкт, але має надзвичайно важливу якість свого значення – «накопичувати» нову інформацію. Завдяки цьому, з часом його значення може ставати багатшим. Власне знак лише актуалізує в пам'яті реципієнта знання про позначений цим знаком денотат. Отже, знак є наслідком пізнавального процесу, наслідком встановлення якогось причинно-наслідкового зв'язку між предметом та його об'єктивним замісником.

Науковці неодноразово намагалися описати і класифікувати семіотичні знаки. А. М. Коршунов та В. В. Мантатов пропонують класифікувати знаки наступним чином: 1. Індекси: а) симптоми, ознаки; б) показник приладів. 2. Іконічні знаки: а) схеми, діаграми, креслення, карти; б) копії, зображення; 3. Символи: а) емблеми, стяги, герби; б) художні і графічні символи. 4. Мовні знаки: а) знаки природних мов; б) знаки штучних мов [2].

Схожа класифікація знаків представлена у філософській енциклопедії: 1. Мовні знаки (знаки спілкування): а) знаки природних мов; б) знаки штучних мов. 2. Немовні знаки: а) знаки-копії; б) знаки-ознаки; в) знаки-індекси; г) знаки-сигнали; д) знаки-символи.

Запропонована Ч. Пірсом класифікація знаків до сьогодні залишається найбільш органічним для семіотики поглядом на знаки, які дозволяють бачити суттєві процеси семіозису. У семіотиці Ч. Пірса термін символ означає знак (позначуване), зв'язок якого з його об'єктом (позначником) є цілком довільним або базується на домовленості [11, с. 64].

Ч. Пірс виділяє три основних типи знаків: *іконічні знаки* (копії об'єктів), *знаки індекси* (ознаки об'єктів) та *символи* (зв'язок знаків з об'єктом умовний, наприклад знаки в будь-якій системі мови).

Знаки-індекси та знаки-символи складають полярну протилежність з точки зору своїх можливостей позначити конкретне та абстрактне, загальне або одичинне. Індекси «прив'язані» до конкретного та одичинного; символ, навпаки, «не може вказувати на якусь конкретну річ – він денотує певний тип речей» [11].

«Чистий» знак відрізняється від знака символа тим, що перший просто позначає об'єкт, проте сам не має особистого змісту, не несе якоїсь додаткової смислової інформації, що її можна інтерпретувати, тоді як знак-символ узагальнено, абстрактно відображає предмети та їхні властивості, а також явище через свій особистий зміст, і встановлює певні відношення схожості, подібності між різними предметами та явищами. Однак слід зважати на те, що знаки-символи – це знаки, що фізично не пов'язані з об'єктами, які вони позначають, їхні значення встановлюються переважно за умовною згодою. У зв'язку з цим вони набувають статусу умовного позначення і всезагального правила. Переважання умовності у формі по відношенню до змісту знака робить його знаком-символом.

Чарльз Пірс вперше використав поняття семіозису для характеристики триєдиної природи елементарних знакових відносин «об'єкт – знак – інтерпретанта» й розглянув їх як процес, у якому об'єкт генерує знак, а знак породжує інтерпретанту, котра генерує наступну інтерпретанту. Семіозис це – діяльність знака для виробництва своєї інтерпретанти, яка є єдиним можливим способом його функціонування і відображає єдину сутність відносин між знаком та універсумом. Інтерпретанта – це власне переклад, витлумачення, концептуалізація відносин знак / об'єкт в наступному знаку (наприклад, певна реакція

людини на знак, що сприймається; пояснення значення даного слова за допомогою інших слів тощо). В листі до Вікторії Вельби Ч. Пірс писав: «Існує Іntenціональний інтерпретант – визначає розум мовця; Ефективний інтерпретант – визначає розум слухача; Комунікативний інтерпретант (комінтепретант) – визначає розум в якому зливаються розум мовця й слухача для здійснення комунікації» [11, с.27].

Ч. Моріс розуміє семіозис як процес у якому дещо набуває значення для когось й передусім звертає увагу на взаємодію знака, який трактує як знаконосій, об'єкт референції, тобто, десигнат, інтерпретанта, тобто дію, через яку відповідна річ виявляється для інтерпретатора знаком та інтерпретатора – дійової особи процесу семіозису. Всі ці складові передбачають наявність один одного.

Слід звернути увагу, що інтерпретація лежить в основі перекладацького семіозису і, відповідно, параметрів індивідуальної свідомості людини. У процесі семіозису створюється потенційно нескінченний ряд інтерпретант. Процес інтерпретації як семіотична основа перекладу, фактично безмежний й пояснює в прикладному аспекті феномен множинності перекладів.

Дослідник Е. Бетті узагальнює поняття інтерпретації в чотирьох канонах: 1) комунікативної інтенції автора, яка втілена у «вихідних» лінгвокультурних кодах; 2) відтворенні «вихідних» кодів із використанням лінгвокультурного простору як моделі інтерпретації; 3) герменевтичної «конгеніальної установки» щодо предмета, яка потребує адекватного рівня компетенції інтерпретатора-перекладача стосовно лінгвокультурного простору автора; 4) канон повноти відтворення [13, с. 123]. У методологічному аспекті він означає, що прагнення до об'єктивності інтерпретації (у сенсі другого канону) не означає прагнення позбутися власного лінгвокультурного простору перекладача.

Отже, цілком логічно, що комунікативно-орієнтований процес декодування будь-яких текстів розглядається як перекладацький семіозис. Життєвий світ людини, який було визначено як середовище кодування (знакотворення) та декодування (інтерпретації) смислів, є одночасно середовищем семіозису у якому учасники оперують кодами (Г. Бурова, Дж. Ділі, І. Добичіна, І. Колегаєва, Н. Мечковська, М. Нікітін, Р. Якобсон та ін.). Системи кодів, якими володіють «свій» автор і «чужий» інтерпретатор / перекладач, різні. Важливим чинником для тлумачення є ще й екстралінгвістична ситуація («за текст»). Як оригінал, так і переклад мають свої смислотворчі контексти [4], які безпосередньо залежать від семіотичних просторів їхніх культур. Системи кодів, якими користуються адресант і адресат, різні, а тому в процесі перекладу ми отримуємо не точну копію першотвору, а одну з його можливих інтерпретацій. Отож, вихідний текст і отриманий текст є лише відносно ідентичними. «Перекладу без втрат не буває» [7, с. 130]. Головне завдання перекладача – не втратити інваріантну суть першоджерела.

Процес семіозису характеризується двома векторами: репрезентація та детермінація. Об'єкт «детермінує» інтерпретанту, знак (репрезентамен) та інтерпретанта «репрезентують» об'єкт. Об'єкт репрезентації може бути пізнаний лише через дослідження породжених ним знаків.

В. І. Кодухов виділяє три підходи до розуміння знака: феноменологічний (фізиколістичний), логіко-психологічний (операційний) і білатеральний [2, с. 76]. Представники першого підходу (І. Кант, Е. Гусерль, Ч. Морріс, Ф. Бопп, Л. Блумфілд) звертають увагу тільки на матеріальну сторону знака як носія інформації. Знак при цьому розуміється як сигнал або ознака, позбавлений власного значення. Прихильники другого напрямку, навпаки, ігнорують матеріальну сторону знака й розглядають знак як ідеальне або функціональне утворення. Такі протилежні концепції об'єднує поняття, що знак сам по собі не існує, а є частиною знакової ситуації. У білатеральному розумінні знак є єдністю матеріального (зовнішнього, звукового) і ідеального (внутрішнього, значення).

Перекладацький семіозис, як стверджує голландська дослідниця Діндо Горле, поєднує в собі виконання правил (rule-breaking), змінування правил (rule-changing) та створення правил (rule-building), і саме таке співіснування систематичної (rule-obeying) та креативної (rule-generating) поведінки в термінах семіотики зветься семіозисом [9, с. 106].

Отож семіозис представляє собою реалізацію семіотичного ставлення людини до себе й світу, припускає відображення через репрезентацію, розрізнення значимого і позначуваного, здійснення актів кодування і декодування різних знакових систем як вербальних, так і невербальних [8]. певним чином семіозис це – мовленнєвий акт у якому здійснюється передача повідомлення (інформації), з використанням знаків (мов природної / штучної) та знакових систем через вибраний канал зв'язку у певному середовищі. Породження знакової інформації відправником (автором), її сприйняття та переосмислення перекладачем, представляє складний процес в ході мислення переробки предметно-образної інформації та її перекодування з однієї кодової системи в іншу. Як й мовленнєвий акт, семіозис включає локуцію, іллокуцію й перлокуцію.

Дослідження показують, що перекладацький семіозис складно-структурований й багатоаспектний процес і включає:

– створення мовленнєвого висловлення «у формі білатерального сентенціонального знаку», «скерованого на породження та трансляцію слухачеві (а точніше, на активацію у свідомості слухача) телеологічно центральної для комунікативного процесу сутності смислу». В основі первинного семіозису – утворення пропозиції як «концептуального скелета» майбутнього речення, що об'єднує «семіотичні перетворення в концептуальній сфері та семіотичні перетворення в мовній сфері» [10].

– вторинний семіозис асоціюється з початком семіотичних процесів у свідомості перекладача. Цікаво, що семіотична діяльність автора повідомлення та перекладача є принципово відмінними принаймні в двох аспектах: мотиви та етапності. Мотив мовця пов'язаний з необхідністю реалізації власного мовленнєвого задуму та, як наслідок, впливом на рецептора. Для перекладача мотив семіотичної діяльності пов'язаний з намаганням «збудити у свідомості слухача концептуальні зв'язки, аналогічні тому смислу, що був породжений в якості першого семіотичного продукту» [10] автором повідомлення. Отже, сутність другого етапу перекладацького семіозису полягає у конструюванні в свідомості перекладача смислу, адекватного тому, що був породжений автором повідомлення.

– третім етапом семіозису для перекладача є побудування висловлювання мовою перекладу з урахуванням специфіки нового рецептора. З семіотичної точки зору завдання перекладача полягає в тому, аби формалізувати / означити опрацьований ним смисл у формі білатерального знаку. Автор доходить висновку про те, що «за наявності формально-смислових розходжень між знаковими утвореннями в мові оригіналу та мові перекладу, в них наявний спільний компонент (інваріант)

значення, що забезпечує їхню міжмовну конгруентність» [10]. Універсальний континуум можливих сенсів реалізується у різних формальних способах вираження, специфічних для даної мови, за умов збереження «універсальної семантики» [14].

– четвертий рівень семіозису залучає рецептора перекладу. Перебудований (перекодований) за допомогою семіотичної діяльності перекладача смисл висловлення актуалізується у свідомості рецептора, той, у свою чергу, починає власний семіозис, що пояснюється тезою про принципову діалогічність будь-якого мовлення [10].

Семіозис рецептора може мати різні форми – залежно від того, чи є ситуація перекладу безпосередньою (наприклад, усний переклад) або опосередкованою (письмовий переклад). За умов усного перекладу рецептор на четвертому рівні семіозису переходить до власних мовленнєвих дій, тобто виступає автором повідомлення, а отже четвертий рівень семіозису неначе зливається з першим, утворюючи своєрідне семіотичне коло. За умов письмового перекладу діяльність рецептора має переважно рефлекторний характер і проявляється в тому, що отримана ним та ментально перетворена інформація стає частиною єдиного когнітивного простору індивіда, вбудовуючись у складну мережу інтертекстуальних, прецедентних та асоціативних зв'язків, які потенційно виступатимуть основою первинних семіотичних процесів у майбутньому (хоча цей вплив може і не усвідомлюватися мовцем безпосередньо).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, з позицій семіотичної онтології оперативною одиницею ментального відображення перекладацького семіозису є знак як білатеральне асиметричне утворення будь-якого рівня та ступеня протяжності (від морфеми до тексту), причому складні за природою знаки можуть в процесі перекладу фрагментуватися, відбиваючи таким чином ієрархічність всередині сформованих на їх основі концептів. Метою перекладу як акту семіозису є генерація у свідомості рецептора за допомогою знаків мови перекладу смислового інваріанту, адекватного смислу, втіленого автором у послідовності знаків мови оригіналу, що утворюють вихідний текст або повідомлення. Перекладацький семіозис становить собою не обмежену в просторі та часі послідовність знакових інтерпретацій.

Викладене дає підстави стверджувати, що перекладацький семіозис – це не просто мовно-зорієнтований процес семіотичного простору, а трансформація вихідного повідомлення (вербального або невербального) знаковими засобами цільової (приймаючої) мови та культури.

Завданням подальших наукових пошуків у цьому плані мабуть стане творчий і критичний синтез класифікації знаків, етапів семіозису, визначення питань, що потребують уточнення або переосмислення, а також питань, що абсолютно не вивчалися.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Р. Барт // – Москва, 1989. – 616 с.
2. Глотова Г. А. Человек и знак. Семиотико-психологические аспекты онтогенеза человека / Г. А. Глотова // – Свердловск, 1990. – 256 с.
3. Копнин П. В. Проблемы диалектики как логики и теории познания / П. В. Копнин // – Москва, 1982. – 285 с.
4. Леви-Стросс К. Структура и форма: размышления об одной работе Владимира Проппа. [пер. с фр. и вступ. ст. Г. К. Косикова] / К. Леви-Стросс // – Москва, 2000. – С. 121-152.
5. Лотман Ю. М. Семиотика культуры. Информационные процессы, эвристическое программирование, проблемы нейрокибернетики, моделирование автоматами, распознавание образов, проблемы семиотики: материалы V Всесоюз. Симп. по кибернетике, Тбилиси, 25–29 окт. 1970 г. – Тбилиси, 1970. – С. 307–308.
6. Моррис Чарльз У. Из книги «Значение и означивание» Семиотика / Ч. У. Моррис // – Москва, 1983. – С. 118 – 132.
7. Сусов И. П. Семиотика и лингвистическая прагматика. Язык, личность и дискурс. / И. П. Сусов // – Тверь, 1990. – С. 125 – 133.
8. Худяков А. А. Семиотика перевода URL: <http://HYPERLINK> «http://www.professor_hudyakov.ru/pdf/2002-semiotics.pdf»/www.professor_hudyakov.ru/pdf/2002-semiotics.pdf (дата звернення: 10.11.2017).
9. Gorlee D.L. Wittgenstein, Translation and Semiotics: With Special Reference to the Semiotics of Charles S. Peirce. Approaches to Translation Studies. Amsterdam, 1994. – № 12. P 87-114.
10. Greimas A. J. Semiotics and Language / A. J. Greimas // Bloomington. – 1979. – 409 p.
11. Letter of 12 October from Peirce to Lady Welby. Semiotics and Signifies. The correspondence between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby [ed. Charles S. Hardwick]. Bloomington, 1977. P. 22–36.
12. Morris C. Signs, Language and Behavior / C. Morris // New York. – 1946. – 326 p.
13. Nida E. A. Language, Culture, and Translating / E. A. Nida // Shanghai. – 1993. – 185p.
14. Winner I. P. The Semiotics of cultural texts / I. P. Winner // Semiotica. 1976. – 18:2. P. 101–156.